ПОМАЦИТЕ СПОРЕД БЪЛГАРСКАТА ЕТНОДЕМОГРАФСКА СТАТИСТИКА

Михаил Иванов[1]

Целта на настоящото изследване е да се очертае как българската етнодемографска статистика е разглеждала идентичностите на българоезичните мюсюлмани (включително идентичността на помаците) през времето на своето съществуване. Представен е сравнителен анализ на наличните данни за тази специфична група.

Констатирано е, че официална информация за помаците е налице само в публикациите за преброяванията през 1900, 1905, 1910, 1920 и частично през 1926 г., макар че те са наблюдавани под названието българомохамедани, също така през 1956, 1992, 2001 и вероятно през 1934 г. Така става очевидно, че българската официална статистика игнорира съществуването на помаците за твърде дълъг период – от 1926 г. до сега.

Сравнението на данните показва, ча в началото на XX в. (до 1920 г.) групата на говорещите български език мюсюлмани приблизително съвпада с групата на помаците, особено в окръзите и околиите на Южна България, където тогава живеят повече от 90 % и от двете групи. Понастоящем обаче групата на българоезичните мюсюлмани се е разцепила според тяхното етническо самоопределение в няколко подгрупи, главно помаци, българи и турци.

Накрая е направена препоръката помаците да бъдат разглеждани отделно и по адекватен начин при бъдещите преброявания, като съответните данни, отнасящи се до тях, бъдат публикувани официално.

Ключови думи: етнодемография, преброявания, идентичност, българоезични мюсюлмани, помаци, българомохамедани

Целта на настоящото изследване е да се очертае как българската етнодемографска статистика е отразявала във времето идентичностите сред българоезичните мюсюлмани (включително идентичността на помаците). Във връзка с това ще бъде направен сравнителен анализ на наличните данни за тази специфична група, получени по време на преброяванията в България, като наред с другото се обърне специално внимание на използваната терминология и прилаганите методики.[2]

През XVIII и XIX в. някои изследователи установяват, че в Османската империя съществува специфично население, изповядващо исляма и говорещо български, за което е широко разпространено названието (и самоназванието)

[1] **Доц. д-р Михаил Иванов-** Българска академия на науките
Адрес за контакти: **ivamih@gmail.com**

[2] В контекста на цитираните публикации изложението ще се придържа към онези названия и термини, които са използвани от самите автори, като например: помаци, българо-мюсюлмани, българомохамедани, мохамедани, мухамедани, мюсюлмани, матерен език, ромънски език, еврейски език – шпаньолски, народност, вяра и т. н.

„помаци“[3]. Едно от първите сведения е на преминалия през 1706 г. Средните Родопи французин Пол Люка, който пише, че селото Пашмакли (днешен Смолян) е обитавано само от „турци“, които „не знаят своя език“, а говорят „изопачен славянски, смесен с гръцки и български“ (Цветкова, 1975: 272).

Според Стоян Райчевски за първи път в литературата споменава названието „помаци“ през 1841 г. Васил Априлов: „Във Филипополската епархия, Румелия и част от Македония в селищата живеят българи, които изповядват мохамеданска вяра…Всички тези потурчени свои братя българите наричат помаци…“ (Априлов, 1841: 87). За помаци говори и Раковски: „В България живее народ, под имянем помаци, кои говорят българский язык, а исповедат мохамедовая вяра.“ (Раковски, 1857: 252-257). Друго сведение от това време е на Еужен Пужад, който описвайки населението на България, споменава за около 50 хиляди души, „познати под името помаци“, които са се отказали от вярата си и са приели исляма, но които говорят български и изпълняват тайно „християнски церемонии“ (Poujade, 1856: 716).

Помаците са трудна тема за българската етнодемографска статистика. По време на преброяванията и в статистическите публикации в продължение на нейната повече от 130-годишна история сме свидетели на три взаимно изключващи се подхода:

- Помаците, макар и мюсюлмани, са етнически българи и следователно те не трябва да бъдат наблюдавани самостоятелно.
- Помаците са етнически българи, но представляват специфична група и затова трябва да бъдат наблюдавани самостоятелно.
- Помаците образуват етнически обособена група, която трябва да бъде наблюдавана като такава.

Проблемът добива съвременното си измерение, ако се приеме стандартът, според който по време на преброяванията отговорите на етнодемографските въпроси за етническа група, вероизповедание и майчин език трябва да се запишат точно така, както свободно са дадени от лицата, а след това тези отговори трябва да се обобщят и оповестят, без да се подменя волеизявлението на преброяваните.

Не на последно място е и въпросът как да бъдат наричани – помаци, българомохамедани, българи мюсюлмани или по друг начин. [4]

ДЕМОГРАФСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА ПОМАЦИТЕ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ

На османската демографска статистика през XIX в. не се налага да преодолява такива трудности. В рамките на установената милет-структура на обществото се отчита само принадлежността към мюсюлманска-

[3] Вж. историческия обзор в Райчевски, 1998 и анализа в Георгиева, 1998. Въпросите, свързани с произхода на помаците, тук няма да бъдат обсъждани. За разпространението на исляма сред тях вж. концептуалното изложение в Желязкова, 1997 и критичния анализ на българската историческа книжнина в тази област в Алексиев, 1997.

[4] Анализ на названията, които се използват за обозначаване на българоезичните мюсюлмани в Родопите, се съдържа в Алексиев, 1997.

та общност като цяло без да се държи сметка за народностната специфика (отделно се дават понякога циганите мюсюлмани).[5] Така например в своето етнодемографско изследване на Македония Васил Кънчов се позовава на салнаме на Солунския вилает от 1890 г. (1307 г. според мюсюлманския календар), което дава данни за населението на вилаета през 1885 г., когато са правени общи пресмятания за населението в Османската империя. Графите на тази официална статистика са „мухамедани“, „гърци“, „християни българи“ и „евреи“. Освен това той цитира и салнаме от 1895 г. (1313), в което графата „мюсюлмани“ обхваща всички турци, помаци, черкези и цигани мюсюлмани без да се дават количествени данни за всяка от тези групи. (Кънчов, 1900)

Друга илюстрация на този подход, е организираното през 1865 г. от Ахмед Мидхат паша, в качеството му на валия, преброяване на населението в Дунавския вилает (Тафрова, 2010).   Резултатите са публикувани в обобщен вид в русенския в. „Дунав“ (Дунав, 1874). Общият брой на населението във вилаета се оказва 1 141 051 души.[6] Групата на мюсюлманите е разбита на три: стари жители – 392 369, преселници – 64 398 и мюсюлмански цигани – 25 031, или общо – 481 791. От текста на публикацията става ясно, че в така наречените „преселници“ са включени татари, ногайци, черкези, хаджеми, арнаути, бошняци и кюрди, за които не се привеждат количествени данни. Вероятно в по-голямата си част това са преселници от Русия в резултат на войните между двете империи. Следователно може да се направи заключението, че помаците са включени в групата на старите мюсюлмани. Три години по-късно А. Мошин, използвайки резултатите от преброяването, публикува свои оценки за населението в Дунавския вилает. Според него във вилаета има около **10 000 помаци**, като останалите мюсюлмани са около 140 000 (става дума само за мъжко население), (Мошин, 1877).

През 1874-75 г. се провежда поредното всеобщо преброяване. Резултатите са публикувани в османския официален годишник по вилаети (области), санджаци (окръзи) и каази (околии). Цялото мъжко население над 16-годишна възраст е на брой 13 679 648 души. (Тодоров и Косев, 1987) След преброяването руският вицеконсул в Пловдив Найден Геров съобщава в дипломатическо писмо от 4.12.1876 г. следните данни за състава на населението в Пловдивския санджак (мъже над 16 години):

- мюсюлмани – 139 731, от които 127 260 турци и 12 471 цигани;
- немюсюлмани – 208 292, от които българи православни – 196 393, българи католици – 3 642, гърци – 4 300, цигани православни – 1 421, арменци – 477, евреи – 2 059.

От даденото в писмото пояснение се вижда, че официалната османска статистика по онова време не упоменава броя на помаците, като го включва в броя на мюсюлманите:

[5] Началото на демографска статистика в империята се поставя през първата половина на XIX в. Първото всеобщо преброяване е през 1831 г. (Мантран, 1999). Данни за населението започват да се публикуват в официалните османски годишници („салнаме“).

[6] Съобщеният брой на немюсюлманите е 659 253, от които българи 592 573, гърци 7 655, арменци 2 128, евреи 5 375, католици 3 556, немюсюлмански цигани 7 663 и разни други народности 40 303. Приложен е и списък на редица други немюсюлмански групи без да се дават количествени данни.

„Мюсюлманското население на Филипополския санджак се състои от собствено турци и така наречените помаци, т. е. българи мохамедани, говорещи български. **Смята се, че помаците са до 20 000 души**[7], което представлява една седма част от цялото мюсюлманско население на санджака." (Геров, 1932: док. № 273).

През XIX в. в Османската империя се провеждат етнодемографски изследвания и от редица независими автори. В преобладаващата си част те разглеждат помашкото население като принадлежащо към българската народност, но което има своя специфика и затова изисква специално изучаване.

През 1842 г. чешкият славист Павел Йозеф Шафарик публикува изследване на славянските езици, в което прилага таблични разпределения на народите, които говорят славянски език. В една от таблиците – според наречието и по държави (podlé nářeči a státúw) – са и българите (bulharowe) – общо 3 587 000 души, живеещи в Турция (3 500 000), Русия (80 000) и Австрия (7 000). Друга таблица представя разпределението на народите според наречието и вероизповеданието (podlé nářeči a nábozenstwi). В нея за българите е дадено: гръко-православни 3 287 000, католици 50 000 и **мохамедани 250 000).** Това е и първата оценка за броя на говорещите български език мюсюлмани в Османската империя. Трябва да се подчертае, че Шафарик припокрива езиковата и народностната идентичност – българите са народът, който говори български език. (Šafarik, 1842: 106-108)

В навечерието на руско-турската война от 1877-78 г., руският дипломат Владимир Теплов анализира резултатите от преброяването през 1874-75 г. След като ги сравнява и с други източници (сведенията на руските консули, Българската екзархия, Феликс Каниц, ген. Николай Обручев, Стефан Веркович и др.), той публикува през 1877 г. свои оценки за етнодемографската картина на османските територии, населявани от българско население – вилаетите Дунав, Одрин, Солун и Монастир (България, Тракия и Македония, както той още нарича тези територии). Теплов разглежда помаците, които изповядват исляма, като част от българския народ, както и павликяните (13 160), които са католици. Дадени са отделно две разпределения по народности – на мюсюлманското и на немюсюлманското население. Помаците на брой **300 000 души** (4,6 %) са включени в групата на мюсюлманите като отделна народност.[8] (Теплов, 1877: XXIV – XXVI)

През 80-те години на XIX в. Стефан Веркович провежда топографско и етнодемографско изследване на Македония. Неговите резултати, публикувани през 1889 г., се основават както на собствените му наблюдения, така и на сведения, които получава от местни жители. Понякога получената от него информация от различни източници взаимно си противоречи. Такъв е случаят с Невро-

---

[7] Даденото в черен шрифт (bold) тук и навсякъде по-нататък в текста е от мене – М. И.

[8] Според Теплов в посочените вилаети живеят общо 6 542 277 души, от които 4 095 981 (62.6 %) българи, 975 584 (15 %) турци, 355 000 (5.4 %) гърци, 238 000 (3.6 %) албанци, 141 822 (2.1 %) арменци, 120 000 (1.8 %) цигани мюсюлмани, 10 762 (0.2 %) цигани немюсюлмани, 65 878 (1 %) румънци, 43 000 (0.7 %) татари, 22 400 (0.3 %) куцовласи, 18 241 (0.2 %) евреи, 8 000 (0.1 %) мамини (евреи мюсюлмани) Немюсюлманите са 4 767 393 (72.9 %), а мюсюлманите – 1 774 884 (27.1 %).

копската кааза, за която Веркович разполага с две описания, които както той се изразява, „релефно се отличават в редакцията“ и той решава да ги остави без каквито и да било изменения. В едното от тях (на „тракиец помак от село Скребатно“), помаците, за които се казва, че са мохамедани с български произход, са описани като отделна група. Дадени са чисто помашките и чисто християнските села, както и смесените, като например Сатофче, което се състои от „45 християнски къщи“ и „80 помашки къщи“. В другото описание (на „македонец марвак от село Либяхово“), помаците, без да са споменати въобще, са включени в групата на българите. Според самия Веркович помаците са родствени на българите („их ро́дичи мусульманы-помаки“), както пише в уводния си текст. Той обобщава своите изследвания в таблици по каази и населени места, където наред с графите „българи“, „турци“ (или в някои таблици – „мохамедани-турци“), „гърци“, „мохамедани-гърци“, „евреи“, „албанци“, „куцовласи“, „цигани“ е дадена и отделна графа – „мюсюлмани-помаци“ (или в някои таблици – „мохамедани-помаци“). Сумарно според данните на Веркович в Македония по това време има 39 535 помашки къщи, като **броят на мъжете помаци е 144 051**. По-специално в Неврокопската кааза има 3 434 помашки къщи и 11 655 мъже, а в Разложката кааза – 1601 помашки къщи и 5 770 мъже. (Веркович, 1889).

Десетина години по-късно публикува етнодемографски данни за Македония Васил Кънчов (Кънчов, 1900). Своите оценки за разпределението на населението по народности той основава на броя на къщите. Този брой би могъл да се установи с относително по-голяма точност по данни на общините, а също така и по сведения на търговци, свещеници, учители, както и на частни лица. Кънчов предполага, че при турците на една къща съответстват 5 души жители, при помаците и „арнаутите мухамедани“ – между 5 ½ и 6 души (според населеното място), при циганите и евреите – между 6 и 6 ½, при българите – в градовете от 5 до 6 души и в селата – от 6 до 7 души на къща. Правейки сравнителен анализ с предишни публикации, включително с официалните османски годишници и календари, както и със сведенията на „добри познавачи на всяка местност“ и на публични служители, той внася съответни доуточнения. Накрая съпоставя данните в своите окончателни таблици с оценките на други автори, включително с данните на Веркович, които смята за относително остарели и завишени.

Кънчов отделя специално внимание в своето изследване на така наречените от него „българи мухамедани“, определяйки ги като потурчени българи („потурняци“). Отбелязва, че тяхното преобладаващо название е помаци – в Родопите (където е тяхната най-многочислена група), в Княжество България и на други места, но се срещат и други по-малко разпространени названия, като например торбеши (в Шар планина), аповци (в Кичево) и други. В таблиците, които прилага, населението е разпределено в следните графи: българи (с две подграфи – християни и мухамедани), турци, черкези, гърци (християни и мухамедани), арнаути (християни и мухамедани), власи, евреи, цигани и разни.

Според пресмятанията на Кънчов **българите мухамедани в Македония са 146 803**, а ако се добавят и помашките села Доспат и Барутин (с общо около 2 000 жители), броят им става **148 803**. По-специално в каазата Неврокоп помаците са 26 972 души, в Разлог – 8 870, в Петрич – 865, в Мелник – 700 и в Горна Джумая – 3 900. Оценките му наистина значително се различават от тези на

Веркович, който както видяхме по-горе, дава за броя само на мъжете помаци в Македония общо 144 051 души.

В навечерието на Балканските войни Любомир Милетич изучава обстойно населението в Одринския вилает на Османската империя, който по това време включва: почти цялата европейска територия на днешна Турция (без малка част от тогавашния Истанбулски вилает), южните склонове на Родопите и Западна Тракия в днешна Гърция, част от Централните Родопи, Източните Родопи, малка част от Тракийската низина и Северна Странджа в днешна България.[9] Оценките му се основават на сравнителен анализ на авторови изследвания (Т. Карайовев, Стою Н. Шишков), екзархийски и общински източници, както и на сведения от самото население. Милетич събира числени данни както за броя на жителите, така и за броя на къщите (на семействата). При сравняването на числата той предполага, че на едно семейство (на една къща) съответстват 5 души (подход, подобен на този, който както видяхме по-горе, е използван от Васил Кънчов). И Милетич отделя специално внимание на „помаците“, както той ги нарича, които разглежда като „български елемент“, причислявайки ги към българите.

Отбелязвайки, че в Османската империя няма точна етнодемографска статистика, Милетич приема, че населението на Одринския вилает към 1912 г. е около 1 000 000 души, от които турците са не повече от 400 000 души, а гърците са до 200 000. Той прави описание на разпределението на българите по каази и населени места, като прави уговорката, че сравнително най-несигурни са числата за помашкото население. Според данните, дадени от него в приложение, българите във вилаета са общо 299 826 души[10], от които **116 190 души са помаци**. Интересно е какъв е, според Милетич, броят на помаците в родопските каази, които след Първата световна война остават в границите на България, както и техният дял от българското население в тези каази:

- Ахър челеби (Смолянско) – 26 485 помаци (64,2 % от посочения от Милетич общ брой на българите – 41 260 души), Даръдере (Златоград) – 16 990 (96,6 % от 17 590),

Дьовлен (Девин) – 26 810 (100 %), Кърджали – 3 755 (96,5 % от 3 890), Егридере (Ардино) – 20 000 (95 % от 21 050) или общо **94 400**; в тези данни турците и циганите (последните са много малко на брой) не са взети предвид.

Наред с тях 11 985 помаци живеят в селища, които са се намирали на територията на днешна европейска Турция, а 10 165 помаци – на територията на днешна Гърция.

[9] Своите данни, които се отнасят към 1912 г., т. е. преди Първата балканска война, Милетич публикува през 1918 г. в своята книга „Разорението на тракийските българи през 1913 година“ (Милетич, 1918).

[10] При Милетич има различие между данните, които той дава обобщено (стр. 291) и данните, които се получават при сумиране на числата, представени в подробна таблица по каази. Прякото сумиране дава 156 406 екзархисти, а не както пише Милетич – 176 554, 25 530 патриархисти, а не 24 970, 1700 униати, 116 190 помаци, а не – 95 502 или общо 299 826 българи, а не 298 726.

ПОМАЦИТЕ В ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ

След учредяването на автономната област Източна Румелия, в нея се предприема през май 1880 г. събиране и обобщаване по административен път на данни за броя на населението по народност. Публикуваните резултати са представени в таблици по департаменти, околии и населени места. Резултатите не обхващат 14 села от околията Рупчос (Грехотня, Гьоврен, Мугла, Триград, Кюстенджик, Беден, Михалково, Балабан, Чуруково, Осиково, Петвар, Лясково, Бреза и Настан) и 4 села от околията Пещера (Дьовлен, Кара-Булак, Наиплий и Селча), отказали да се присъединят към областта. Графите по народности са: българи, турци, гърци, цигани, арменци, евреи, българи бежанци и гърци бежанци. В забележки е даден броят по населени места на „българо-католиците" (като част от българите) и „българо-мюсюлманите" (като част от турците). Така вероятно е постигнат противоречив компромис между стремежа на областната администрация да се подчертае българският характер на помаците (те са наречени българо-мюсюлмани) и традицията на османската официална статистика те да не бъдат отделяни от турците в общата група на мюсюлманите. Сумарно за областта данните са: общо – 815 951 души, в това число българи 573 560 (70,3 %), турци 174 700 (21,4 %), от които **българо-мюсюлмани 16 237 (2.0 % от цялото население)**, гърци – 42 659 (5,2 %), цигани – 19 549 (2,4 %), евреи – 4 177 (0.5 %), арменци – 1306 (0,2 %). Най-голяма е концентрацията на българо-мюсюлмани:

- в околията Рупчос, разположена в северните склонове на Родопите – между Ахър-Челеби (днешно Смолянско) и Станимака (Асеновград), с административно средище Чепеларе и най-голямо селище по това време Широка лъка – там те са на брой 9 753, като е отбелязано в забележка към таблицата за околията: „Всички жители, забележени в стълпът „Турци" са българо-мюсюлмани.";
- в околията Пещера – там те са на брой 5 462, населяващи изцяло селата Форцово, Дорково, Баня, Костандово, Ракитово, Осеново, Лъджене и Корово. (Източна Румелия, 1880.)

Събиране на сведения за броя на населението в Княжество България се провежда по административен път от руската администрация през 1879 г. Това става с много недостатъци. Подробностите остават необнародвани, но са запазени в руските архиви. Общият резултат за населението в Княжеството е 1 714 000 души. (Чолаков, 1935 и Аркадиев, 1992 б).[11]

По време на преброяването в Източна Румелия през 1885 г. и първите три преброявания в Княжество България – през 1881, 1888 и 1893 г. (както и при преброяването през 1885 г. в Източна Румелия) не е наблюдаван показателят „народност", а показателите „вяра" и „матерен език" са наблюдавани поотделно без да бъдат комбинирани. Това прави невъзможно да се дадат данни за помашкото население и неговото географско разпределение. Някои автори, стремейки се да запълнят породената от преброяванията празнина, провеждат проучвания, като предлагат свои оценки за броя на помаците.

[11] Този брой е близък до броя, който е констатиран по случай изборите за народни представители за Учредителното народно събрание през 1878–1879 г., а именно 1 754 198 души. (Попов, 1916: 3)

ПОМАЦИТЕ В КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ (ОТ 1908 г. – ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ)

Кирил Попов, анализирайки резултатите от преброяването към 1 януари 1881 г., прави опит да оцени приблизително населението по народности общо за Княжеството и Източна Румелия. Приемайки, че помаците са част от българите, той смята, че техният брой по това време е **около 20 000 души** (Попов, 1916: 20).[12]

През 1899 г. Любомир Милетич публикува изследване на помаците в Северозападна България, за които привежда аргументи, че са потурчени в миналото българи. Той ги нарича „ловчански помаци", не заради географското им местоположение (повечето от тях не живеят в непосредствена близост до Ловеч), а защото говорът им принадлежи към източното българско наречие „и то от типа на Ловчанското", дори и когато живеят на запад от я-товата граница. Сравнявайки, както това прави преди него Михаил Сарафов, броя на мюсюлманите, броя на християните и броя на тези, които казват, че говорят българския език „като матерен" в Ловчански, Плевенски и Врачански окръг, Милетич се опитва да извлече от преброяванията през 1881, 1888 и 1893 г., макар и косвено, броят на „нехристияните", които говорят български език, предполагайки, че помаците са по-голямата част от тях. В същото време той си дава сметка, че групата на говорещите български език мюсюлмани не съвпада напълно с групата на помаците и следователно получените по този начин числа не могат да бъдат съвсем точни, „защото, както пише той, мнозина помаци ще да са вписали турския език като матерен, а при туй не малко от българските сир. християнските цигани ще да са минали за помаци". В последна сметка той съпоставя своите изчисления с познанията си за помашките села в региона и в резултат получава окончателните си оценки. Според изготвената от Милетич таблица към 1893 г. в Тетевенска околия има 2 155 помаци, в Луковитска – 1040, в Плевенска – 39, в Белослатинска – 3012 или **общо за четирите околии – 6 246**. Констатирайки, че след 1893 г. сред помаците от региона протичат интензивни миграционни процеси, той изразява недоволството си, че във всички дотогавашни преброявания нито веднъж те не са преброени „под специална рубрика като помаци" и препоръчва:

„Не мога да не изкажа желание, щото при идещото преброяване да би се обърнало по-специално внимание върху помаците както от северна, тъй и от южна България, та дано да се запишат по-точно напр. под особна рубрика „помаци"." (Милетич, 1899)

Тази препоръка е възприета при следващите четири преброявания – през 1900, 1905, 1910 и 1920 година, които се провеждат при сходна методика, осигуряваща сравнимост на резултатите.

В навечерието на XX в. българската статистика преживява подем. Върху нейното развитие оказват силно влияние препоръките на Осмия международен статистически конгрес, проведен през 1872 г. в Петербург. Така например, въз-

[12] Според приблизителните оценки на Попов през 1980 г. общо на територията на Княжество България и Източна Румелия живеят 1 940 000 българи (от които 20 000 помаци) – 68.8 %, 650 000 турци (23.1 %), 18 000 татари (0.6 %), 12 000 гагаузи (0.4 %), 62 000 (2.2 %) гърци, 20 000 евреи (0.7 %), 5 500 арменци (0.2 %), 49 000 ромъни (1.7 %), 62 000 (2.2 %) цигани или всичко 2 818 500 души.

приема се идеята да се наблюдава народността, като се отчита личното мнение на анкетирания по време на преброяването. Включването на показателя „народност“ става още при преброяването през 1900 г., като България е една от първите държави, които правят това. (Аркадиев, 1992а)

През 1897 г. Народното събрание приема Закон за Дирекцията на статистиката на Българското Княжество и Закон за общото преброяване на населението, сградите и домашния добитък (Утвърден с Указ № 134 от 15 декемврий 1897 г. Вж. Общи резултати, 1910.)

Според Чл. 12 от Закона за преброяването всеки е длъжен да каже истината за всичко, за което бъде попитан по преброяването, като или сам вписва или дава на преброителя точни и верни отговори на всички въпроси, които се задават в преброителните карти. Чл. 13 предвижда за всеки, който би се опитал да избегне от преброяването или би дал неверни сведения, или би попречил на преброяването, да бъде наказан с глоба до 100 лева или със затвор до 15 дни, като освен това бъде осъден да заплати разноските на повторното преброяване.

С преброяването през 1900 г. се въвежда практиката получената информация да се съобщава в две публикации: Едната, съдържа общите резултати от преброяването – за цялата държава, по окръзи и околии. Другата, запознава читателя с детайлизирана информация по окръзи, околии и населени места, като е разпределена в книги за всеки окръг по отделно.[13]

Във втората публикация (Резултати, 1900) е включена, в духа на препоръката на Милетич, отделна рубрика за помаците. В краткия уводен текст се пояснява, че е въведена таблица, в която се комбинират разпределенията по матерен език и народност[14], за да се „схване присъствието на разните етнографически елементи в българското население“. Добавя се, че „помаците, които ако и да спадат по матерен език и народност към българите, показани са отделно, за да може да се знае по-точно техният брой и местожителство“.

Оформянето на графата „български език“ е показано на фиг. 1.

Български език					
Българи					
мъже	жени	всичко	Помаци		
			мъже	жени	всичко

Фигура 1. Оформяне на графата „български език“

[13] Според първата публикация през 1900 г. (Общи резултати, 1900) населението в Княжеството е 3 744 283, от които българи по народност – 2 888 219 (77,1 %), с български матерен език – 2 887 860 (77,1 %), мохамедани – 643 300 (17,2 %).

[14] В тази таблица са включени: български език (българи, включително помаци), руси, сърби, други славянски езици (други славяни), турски (турци, гагаузи), татари, гръцки (гърци, каракачани), албанци, цигани, еврейски език – шпаньолски (евреи), арменци, ромънски език (ромъни, цинцари), немски, френски, италиански, други неславянски езици, непоказана народност или матерен език.

Наред с това, в публикацията за общите резултати от преброяването през 1900 г. е дадено двумерно разпределение на населението по вероизповедание и матерен език. От него ние можем да извлечем географското разпределение по окръзи и околии на мохамеданите, чиито матерен език е българският език и да го сравним със съответното географско разпределение на помаците. Това е направено в табл. 1. както за преброяването през 1900 г., така и за преброяванията през 1905, 1910 и 1920 г.

Според преброяването от 1900 г. общият брой на помаците е **20 638 (0,55 % от цялото население и 3,22 % от мохамеданите),** а мохамеданите с български матерен език са **20 726 души (0,55 % от цялото население и 3,22 % от мохамеданите).** Както се вижда, общият брой на двете групи през 1900 г. почти съвпада. От табл. 1 се вижда, че той почти или напълно съвпада и по околии и окръзи.

С публикациите на резултатите от следващите две преброявания (през 1905 г. и 1910 г.) се въвежда практиката да се дава подробно изложение на използваната методика, включително анкетната карта и обясненията към нея. Нека да разгледаме някои елементи на етнодемографската понятийна система, така както е разработена от Главната дирекция на статистиката в съответните методически раздели. (Общи резултати, 1905; Общи резултати, 1910)

На първо място, нека да отбележим ясното разграничение, което се прави между „етнографическата народност“ (nationalité ethnographique, в по-късни публикации се използва nationalité ethnique) или просто „народност“ от една страна, и от друга, „политическата народност“, или „политическата националност“ (nationalité politique), т. е. поданството (sujetion).

Народността (етнографическата народност) е определена според концепцията на примордиализма, която се основава на произхода – всяко лице трябва да посочи „към коя народност принадлежи по произхождение, по рождение“. В обяснителните бележки за написване на отговорите в личната анкетна карта при преброяването през 1910 г. е пояснено как да се отговори на въпроса за народност:

„На тоя въпрос ще се отговаря, като се покаже от каква народност е лицето по рождение, по произхождение (българин, турчин, евреин, грък, циганин, **помак**, цинцарин, гагузин и пр.). Не трябва да смесвате тоя въпрос с въпроса за поданството: напр., ако сте австрийски поданик, не пишете, че сте австриец, а покажете точно народността си: чех, немец, словак, поляк, словинец и пр.“

В подхода към групата на помаците е налице известна двойственост, защото в самата лична анкетна карта от 1910 г., за разлика от обяснителните бележки, те не фигурират в примерния списък от народности. Въпросът в картата е: „Какъв сте по народност? (българин, турчин, циганин, евреин, цинцарин, каракачанин или друг, какъв?)“

Що се отнася до поданството, то се отнася до принадлежност към дадена държава. Съответният въпрос в анкетната карта е: „Чий поданик сте? (български, турски или друг, какъв?)“

Специално внимание се отделя и на специфичния етнодемографски термин „матерен език“. В обяснителните бележки към личната карта при преброяването от 1905 г. се дава следното определение:

„Матерен език според настоящите обяснителни бележки се счита оня език, който лицето обикновено и предпочтително говори от детинството си.“

При преброяването от 1910 г. определението е доразвито:

„Под матерен език в случая ще се разбира езикът, който лицето е научило в детинството си, в семейството, в училището и на който мисли и говори обикновено и най-лесно. За най-малките деца ще се показва езикът, който се смята за матерен и на който се говори обикновено в домакинството."

С това разбиране за съдържанието на термина „матерен език" българската статистика в началото на XX в. кореспондира с утвърдените след Втората световна война определения на този етнодемографски показател. За сравнение ще посочим две такива определения:

„Майчин или роден език (mother or vernacular language) е езикът, който едно лице усвоява в ранните си години и който обикновено става негов естествен инструмент за мислене и общуване." (UNESCO, 1953)

„Майчиният език (the mother tongue) се дефинира като езикът, който е обикновено говорен в дома на индивида в неговото или нейното ранно детство." (United Nations, 1980)

При обнародването на резултатите от преброяването през 1905 г. се внасят известни промени, относно представянето на етнодемографските показатели в сравнение с 1900 г. В публикацията за общите резултати се запазва комбинираната таблица за разпределението на населението по матерен език и вероизповедание. (Общи резултати, 1905).[15] Същевременно в публикацията по окръзи, околии и населени места (Резултати, 1905) народността е комбинирана в обща таблица с месторождението, а не с матерния език. Като се изхожда от презумпцията, че между народността и матерния език има до голяма степен припокриване, там, където се наблюдават различия между тези два показателя, те са дадени в забележки.[16] Накрая броят на помаците по окръзи, околии и населени места е даден в подграфа на графата „българи", като отново се пояснява, че те, ако и да спадат по матерен език и народност към българите, са дадени отделно.

През 1905 г. броят на помаците бележи лек спад в сравнение с предишното преброяване и е **19 360 (0,48 % от цялото население и 3,21 % от мохамеданите)**, докато броят на мохамеданите с български матерен език расте – те са **23 734 души (0,59 % от цялото население и 3,93 % от мохамеданите).**

Едно възможно обяснение на очерталата се през 1905 г. разлика между броя на помаците и броя на говорещите български език мюсюлмани е дадено от Любомир Милетич (вж. по-горе), който предупреждава, че част от циганите могат да декларират за свой матерен език българския. Действително, от анкетираните по време на преброяването са заявили, че техният матерен език е циганския, само 67 3961 души В същото време декларалите, че са цигани са 99 004, като на част от тях матерният език е българският. За да се направи окончателно заключение обаче е нужно да се знае още колко от българоговорещите цигани са се определили като мохамедани, за което не е публикувана информация.

---

[15] Общо населението в Княжеството през 1905 г. е 4 035 575 души, на българите (заедно с помаците) – 3 203 810 (79,4 %), на тези с български матерен език – 3 210 502 (79,6 %), а на мохамеданите – 603 867 (15,0 %).

[16] Така например уговорено е под линия, че гагаузите и цинцарите говорят едните турски, а вторите ромънски, освен ако в специална забележка не е посочено друго. Специално внимание е отделено и на циганите, като в края на книгата за даден окръг е приложена таблица на циганите, които са посочили език, различен от циганския (български, турски, ромънски или сръбски).

Моделът за представяне на етнодемографските данни за 1905 г. се запазва в общи линии и в публикациите за преброяването през 1910 г.[17]

Броят на помаците сега е **20 332 (0,47 % от цялото население и 3,38 % от мохамеданите**), а на мохамеданите с български матерен език – **27 008 (0,62 % от цялото население и 4,49 % от мохамеданите).** (Резултати, 1910; Общи резултати, 1910.)

Методически интерес представляват таблиците за разпределението на населението по народност, които се публикуват периодично в Статистическия годишник, който Главната дирекция на статистиката започва да издава от 1910 г. Тъй като текстът е двуезичен (на български и френски), може да се проследи преводът на френски на „народност" в названието на съответната графа по години на издаване на годишника – до 1914 г. – nationalité ethnographique, през 1915 – nationalité, след това до 1936 г. – nationalité ethnique. Всички таблици са съставени еднотипно, като народностите са разделени на две групи – славяни и неславяни. Данните са общо за държавата, като от 1915 г. за сравнимост се дават резултатите от последните три преброявания. В тези таблици се дават данните от преброяванията за помаците (с това название до 1931 г. – вж. по-долу), като те са включени като народност в групата на славяните. (Статистически годишник, 1910 – 1937). Има неголеми различия между числата за помаците в Годишника и тези в официалните публикации. Вероятно това се дължи на последващи доуточнявания. Нека да приведем за пълнота и данните за помаците от разгледаните до тук преброявания, така както са в Статистическия годишник: 1900 – 20 637 (0,55 %), 1905 – 19 373 (0,48 %), 1910 – 21 143 (0,49 %).

Преброяването през 1920 г. отразява промените, установени с Ньойския договор. Броят на окръзите е увеличен с три – Мъстанли, Пашмакли и Петрич, които са населени с многочислено помашко население.[18] В методиката за наблюдаване и представяне на етнодемографските показатели не са настъпили съществени промени. Новото е, че вече няма (под)графа помаци, като техният брой за всяко населено място е даден в забележка под линия (Резултати, 1920).

Броят на помаците е нараснал значително – **87 729 души (1,81 % от цялото население и 12,70 % от мохамеданите)** и съответно – броят на мохамеданите декларирали, че техният матерен език е българският – **93 953 (1,94 % от цялото население и 13,60 % от мохамеданите)**. Според Годишника броят на помаците е 88 329 (1,82 %).

В същото време значително е намалял броят на помаците, които преди войните са живели в родопските каази на Одринския вилает – Ахър Челеби, Даръдере, Дьовлен, Кърджали (Кошу кавак) и Егридире и върху чиято присъединена територия след Първата световна война са разположени окръзите Мъстанли и Пашмакли и околията Кърджали – от 94 040 според оценките на Милетич през 1912 г. (вж. по-горе) на 51 811 според преброяването от 1920 г. (намалението

---

[17] Населението през 1910 г. (вече на Царство България) е общо 4 337 513 души, българите (заедно с помаците) са – 3 518 756 (81,1 %) , говорещите българския като матерен език – 3 523 151 (81,2 %), мохамеданите – 602 078 (13,9 %). (Общи резултати, 1910).

[18] През 1920 г. (след войните) населението в Царството е 4 846 971, българите (заедно с помаците) – 4 036 056 (83,3 %), говорещите български матерен език – 4 041 276 (83,4 %), а мохамеданите – 690 734 (14,3 %) (Общи резултати, 1920).

е с 44,9 %).[19] За приблизително същия период е намалял с 39,9 % и броят на помаците в съседния Пловдивски окръг (от 16 860 през 1910 г. на 10140 през 1920 г. – вж. табл. 1.)

От табл. 1. се вижда, че през 1920 г. в окръзите на Южна България броят на помаците и на българоезичните мюсюлмани почти съвпада, като общо **за Южна България са преброени 83 852 помаци (95,6 %) и 84 818 българоезични мюсюлмани (90,3 %).** Разликата между двете групи се откроява за окръзите Враца, Плевен и София, където е по-забележимо присъствието на циганско население.

По-сериозно се променя начинът на обнародване на резултатите при преброяването, проведено на 31 декември 1926 г. Публикувани са (през 1931 г.) само общите резултати – за Царството, по окръзи (окръзите са се увеличили с един – окръг Хасково) и околии (Общи резултати, 1926).[20]

Няма обаче публикация, която да представя резултати по населени места. При предишните преброявания именно в такава публикация се дават данните за помашкото население както общо за цялата страна, така и неговото разпределение по териториално-административни единици. Този път съответна информация за помаците не е официално публикувана.

Оставена е комбинираната таблица, която дава двумерното разпределение на населението по матерен език и вероизповедание – общо за Царството, по окръзи и околии – тя съдържа съответното разпределение на мохамеданите, чиито матерен език е българският (вж. табл. 1.). Техният общ брой през 1926 г. е **113 064 (2,06 % от цялото население и 14,32 % от мохамеданите)**.

В същото време броят на помаците е бил наблюдаван, което се разбира от Статистическия годишник. Според Годишника общо за Царството през 1926 г. те са били **102 351 (1, 87 % от цялото население и 12,97 % от мохамеданите)**. Във фонда на Министерството на външните работи (МВнР), намиращ се в Централния държавен архив, е съхранена и една таблица от това преброяване, която дава разпределението на помаците по населени места, в които те са над 10 %.[21] Ще приведем от тази таблица данните за онези окръзи на Южна България, в които концентрацията на помаците е относително по-голяма. За сравнение в скоби е даден броят на мохамеданите с български матерен език в същите окръзи и съответните околии (вж. табл. 1.):

- окръг Мъстанли – общо 19 772 п. (19 837), по околии: Егри-дере – 14 522 п. (14 522), Кошу-кавак – 4 417 п. (4 418), Мъстанли – 710 п. (710), Орта-кьой – 123 п. (123); в таблицата на МВнР не е включена околията Кърджали с 64 българоезични мюсюлмани (не се знае колко са помаците в нея);
- окръг Пашмакли – общо 35 597 п. (40 961), по околии: Даръ-дере – 10 656 п. (13 229), Дьовлен – 10 019 п. (11 145), Пашмакли – 14 922 п. (16 587);

[19] Сравнението, разбира се, е приблизително поради оценъчния характер на данните на Милетич, както и поради вероятно не пълното припокриване на границите на съответните административни единици преди и след войните.

[20] Общият брой на населението през 1926 г. е 5 478 741, българите са 4 557 706 (83,2 %), тези, които са с български матерен език – 4 585 620 (83,7 %), а мохамеданите – 789 296 (14,4 %).

[21] ЦДА, ф. 176к, оп. 6, а. е. 1952, л. 239. Благодаря на Георги Зеленгора, който ми предостави копие от този документ.

- окръг Петрич – общо 25 171 п. (25 578), по околии: Горна Джумая – 911 п. (1039), Неврокоп – 16 193 п. (16 252), Разлог – 8 067 п. (8 255); в таблицата не са включени околиите Мелник, Петрич и Свети Врач с общо 32 българоезични мюсюлмани;
- окръг Пловдив – общо 12 111 п. (12 407), по околии: Пещера – 7 404 п. (7 432), Пловдив (селска?) – 180 п. (187), Станимака – 4 527 п. (4 602); в таблицата на МВнР не са включени околиите Карлово, Пазарджик и Пловдив (градска?) с общо 186 българоезични мюсюлмани.

Както се вижда, в тези окръзи по това време живеят най-малко 92 651 помаци, което прави 90,5 % от цялото помашко население в страната. Приведените данни показват, че в три от цитираните окръзи се запазва тенденцията броят на помаците приблизително да съвпада с броя на българоезичните мюсюлмани. Изключение прави окръг Пашмакли, където през 1926 г. повече от 5 хиляди говорещи български език мюсюлмани вече не се самоопределят като помаци.

При преброяването от 1926 г. са настъпили и методически промени по отношение съдържанието на етнодемографските показатели. Въпросът за народност в личната карта е модифициран. Сега той гласи: „9а. Народност. Какъв сте по народност, по произход, по раса? (българин, турчин, циганин, евреин, грък, каракачанин, ромънец, цинцарин, гагаузин, чех, хърватин или друг, какъв?)“ Така формулиран, въпросът внася известна неяснота по отношение на съдържанието на използваните термини. Може да се попита дали в този контекст термините народност и раса са използвани като равнозначни или като взаимно допълващи се? В обяснителните бележки се пояснява, че става дума за „етнографическа народност, въз основа на езика и расата, т. е. какво е лицето по рождение, по произход“. Това обяснение съдържа известно противоречие, защото езикът не е абсолютно устойчив и еднозначно дефинитивен етномаркер (езиковата и народностната идентичност не винаги се припокриват напълно, както се вижда и от самите преброявания), докато в същото време принадлежността към дадена група по произход има устойчив характер, по правило независещ от индивида.

Нека да добавим, че за разлика от предишните две преброявания през 1910 и 1920 г., в примерния списък от народности в обяснителните бележки към въпроса за народност вече не фигурира названието „помак“.[22]

Двусмислие се появява и във въпроса за езика. Той е формулиран в личната карта по следния начин: „9. Роден (говорим, матерен) език. Кой е езикът, на който обикновено говорите дома си? (български или друг, какъв?)“ Между говорим език от една страна и роден или матерен език от друга има очевидна разлика. Въпросът, който е адресиран пряко към анкетирания, съответства по-скоро на „говорим език“. Говоренията у дома език може да не съвпада с матерния (родния език), така както той е определен в обяснителните бележки към личната карта при преброяването през 1910 г. С днешна дата въпросът в личната карта от 1926 г. съответства на понятието „обичаен език“ (usual language), зададено в споменатите по-горе „Принципи и препоръки за преброявания на населението и жилищата“, издадени от ООН през 1980 г.:

[22] Списъкът е: българин, турчин, циганин, евреин, грък, каракачанин, ромънец, цинцарин, гагаузин, сърбин, хърватин, словенец, чех, немец, поляк, русин, французин, италианец и пр.

„Обичаният език се дефинира като езикът, който е обикновено говорен, или най-често говорен от индивида в неговия или нейния дом.“ (United Nations, 1980)

Що се отнася до обяснителните бележки към личната карта, в тях се възпроизвежда старото определение за матерен език и въобще не се говори за „говорим език“: „Отговорът трябва да показва езика, който лицето признава за роден или матерен, т. е. езикът, който е научило да говори в детството си, в семейството, в къщи и на който то мисли и говори обикновено и най-лесно.“

Може да се предположи, че противоречивостта на използваните през 1926 г. термини отразява тенденция за преход от „матерен език“ към „говорим език“. Използваната през преброяването през 1934 г. методика потвърждава, както ще видим, това предположение. Все пак през 1926 г. в съответните таблици остава терминът „матерен език“.

Както беше казано, методиката, която се използва при преброяванията през 1900, 1905, 1910 и 1920 г. по отношение на наблюдаваните етнодемографски показатели, е сходна и дава възможност за сравнително проследяване във времето на наблюдаваните данни за състава и разпределението по териториално-административни единици на помаците и на мохамеданите, чиито матерен език е българският. Данните по окръзи и околии за посочените четири преброявания са дадени в сравнителната табл. 1. Към таблицата е добавена и графа за съответното разпределение на мохамеданите с български матерен език през 1926 г.

При запознаването с таблицата трябва да се имат предвид извършващите се промени в териториално-административното деление. В резултат на тези промени преброяването през 1920 г. се провежда и на територията на три нови окръга – Мъстанли, Пашмакли и Петрич. Преброяването през 1926 г. се провежда при създаден нов окръг – Хасковски, което е съчетано с известно прегрупиране на околиите на окръзите Стара Загора, Хасково и Мъстанли – тези околии, които са извадени от състава на даден окръг и прехвърлени в друг, са изписани в таблицата с курсив. Дадени са годините на преброяванията, в които са включени новите окръзи, както и годините, в които преброяванията в дадени околии се провеждат в състава на нов окръг.

За улеснение при четенето в Приложение са показани съответствията между използваните в таблицата стари названия на окръжни и околийски центрове и техните съвременни имена. По-голямата част от тези селища получават новите си имена през 1934 г.

Промените, направени през 1926 г., са в унисон с терминологичните промени, които настъпват в таблицата за народност в Статистическия годишник през 30-те години. Както вече беше казано, до 1931 г. използваният термин в изданията на Годишника е „помаци“ В изданията от 1932, 1933 и 1934 г. настъпва модификация – „българи-мохамедани (помаци)“, а в изданията от 1935 и 1936 г. съответният термин е „българи-мохамедани“.

Докато през 1926 г. можем да говорим само за проявили се известни нови тенденции в етнодемографската статистика, то в средата на 30-те години става ясно, че протича цялостен процес, който се задълбочава и води до радикална промяна при следващото преброяване, проведено на 31 декември 1934 (последното преди Втората световна война).

И при това преброяване, както и при предишното, няма публикация, която да представя демографската картина по населени места. Етнодемографски

данни (вероизповедание и говорим език)[23] общо за Царството и за новите седем окрупнени области (създадени с Наредба-закон от 15 май 1934 г.) се съдържат в публикация от 1938 г. (Общи резултати, 1934). Както се отбелязва в предговора на това издание, данни за разпределение на населението по народност не се съобщават, въпреки, че такива данни са наблюдавани, както се вижда от новата – „домакинска“ анкетна карта и от дадените наставления към картата за написване на отговорите. Сведения от преброяването през 1934 г. за разпределението по народност и матерен език се съобщават в съвременни публикации и документи на Националния статистически институт.[24]

В анкетната карта през 1934 г. е включен въпросът: „8. Говорим език и народност. а) Говорим език или езикът, на който лицето мисли и обикновено говори у дома си. б) Какво е лицето по народност, по произход (българин, турчин, циганин, евреин или друг, какъв?“ Виждаме, че по отношение на народността е налице връщане към произхода като единствен определящ признак – това се потвърждава и от приложеното наставление, в което са казва, че отговорът на въпрос б) трябва да показва „какъв е народностният произход на лицето по рождение“. Що се отнася до езика, тук напълно е изоставен терминът „матерен език“ и еднозначно е преминато към „говорим език“.

Таблица 1. Брой на помаците и на мохамеданите с български матерен език по окръзи и околии според преброяванията през 1900, 1905, 1910, 1920 и 1926 г.

Окръг, околия	Помаци				Мохамедани с български матерен език				
	1900	1905	1910	1920	1900	1905	1910	1920	1926
Бургас	**3**		**4**	**19**	**7**		**27**	**54**	**48**
Айтос							12	1	7
Ок. Бургас			3	17	4			17	3
Елхово									15
Кара бунар									7
Карнобат								6	2
Котел								3	5
Къзъл Агач	3				3		14	6	
Сливен			1	1			1	20	4
Ямбол				1				1	5
Варна	**31**	**23**	**9**	**8**	**45**	**26**	**23**	**12**	**19**
Балчик		2	1			2	1		
Ок. Варна (гр.)		1	3	4		1	10	4	7
Ок. Варна (сел.)	4	12	4	4	4		5	6	5
Добрич	17				20	11	3		
Куртбунар		8				8	1		

[23] Според преброяването от 1934 г. общият брой на населението е 6 077 939 души, говорещи български – 5 274 854 (86,8 %) и мохамедани – 821 298 (13,5 %).
[24] Виж например (Население, 2011) и (Карамфилов, 1994), където се дават данни по етническа група и за 1934 г.: българска – 5 204 217, турска – 591 193, циганска – 149 385, еврейска 48 565, арменска – 25 963 и друга – 58 616.

Провадия	10		1		21	4	3	2	7
Видин	**24**			**15**	**24**	**25**	**40**	**114**	**98**
Белоградчик	1			1	1		19	63	24
Ок. Видин	23				23	4	2	21	28
Кула						20	14	6	3
Лом				14		1	5	24	43
Враца	**631**	**418**	**627**	**717**	**645**	**2295**	**2753**	**3285**	**5183**
Берковица							2	44	27
Бяла Слатина	572	405	548	609	572	1216	1461	1858	2884
Ок. Враца	31		14	10	39	603	668	682	967
Оряхово	28	13	65	98	34	470	622	662	1262
Фердинанд						6		39	43
Кюстендил		**1**		**45**	**1**	**15**	**15**	**49**	**69**
Дупница		1		42		15	15	45	41
Ок. Кюстендил				1				1	9
Радомир				2	1			3	19
Пловдив	**17055**	**16433**	**16860**	**10140**	**17059**	**16621**	**17985**	**10229**	**12407**
Карлово	3	2	1		2	2	4	9	2
Пазарджик	45	17	77	77	45	25	82	83	26
Панагюрище								11	
Пещера	8521	9524	10459	6185	8521	9637	10539	6306	7432
Ок. Пловдив (г.)	77	60	44	192	82	60	53	208	158
Ок.Пловдив (с.)	1414	1377	1154	124	1414	1377	1206	230	187
Станимака	6995	5453	5125	3562	6995	5520	6101	3382	4602
Плевен	**2837**	**2436**	**2685**	**2897**	**2 845**	**4127**	**5177**	**4724**	**7537**
Ловеч	126	17	66	106	126	174	275	222	408
Луковит	353	302	309	380	353	765	914	887	1651
Никопол	2	5	17	10	7	23	52	61	59
Ок. Плевен	66	20	26	153	66	355	755	620	1648
Тетевене	2290	2092	2259	2348	2290	2810	3060	2797	3603
Троян			8		3		121	137	168
Русе	**10**	**7**	**17**	**53**	**13**	**6**	**54**	**78**	**20**
Бяла			2	15			32	16	1
Кеманлар									12
Разград	1	1	4	23	1	1	4	29	1
Ок. Русе (гр.)	9	2	8		11	2	12	14	3
Ок. Русе (сел.)				15				19	3
Силистра		3	3			3	5		
Тутракан		1			1		1		
София	**30**	**2**	**5**	**55**	**44**	**554**	**790**	**762**	**959**
Новоселци									14
Орхание	30			22	30	526	740	629	786

Таблица 1. (Продължение)

Окръг, околия	Помаци				Мохамедани с български матерен език				
	1900	1905	1910	1920	1900	1905	1910	1920	1926
Пирдоп							6		2
Самоков				6				6	
Ок. София (г.)		1	5	21	14	3	28	27	95
Ок. София (с.)		1		6		10	16	85	62
Трън								8	
Цариброд						15		7	
Стара Загора	**2**	**12**	**61**	**64**	**6**	**12**	**62**	**127**	**6**
Борисовград		6	57	15		6	57	15	
Казанлък		1	1	7		1	1	7	
Кърджали				28				32	
Нова Загора			1	4			1	8	
Свиленград				6				6	
Ок. Ст. Загора	1		2		3			23	4
Харманли							3		
Хасково	1	5		3	2	5		11	
Чирпан				1	1			25	2
Търново	**13**	**19**	**37**	**47**	**18**	**34**	**54**	**82**	**113**
Габрово		1	11	1	3	1	11	1	6
Г. Оряховица			3	1			13	8	6
Дряново			3	6	1		3	1	15
Елена				26			1	6	5
Свищов	9		5	13	9		11	39	26
Севлиево	4	3			4	3		14	25
Ок. Търново		15	15		1	30	15	13	30
Шумен	**2**	**16**	**27**	**40**	**19**	**18**	**28**	**59**	**63**
Ески Джумая		14		4		14		12	11
Нови пазар				25					14
Осман Пазар				1				29	5
Попово				10				3	5
Преслав					14				
Ок. Шумен	2	2	27		5	4	28	15	28
Мъстанли-1920				**13335**				**13510**	**19837**
Егри-дере				6013				6011	14522
Кошу-кавак				2920				3096	4418
Кърджали-1926									64
Ок. Мъстанли				4363				4364	710
Орта-кьой				39				39	123

Таблица 1. (Продължение)

Окръг, околия	Помаци				Мохамедани с български матерен език				
	1900	1905	1910	1920	1900	1905	1910	1920	1926
Пашмакли-1920				**38448**				**38633**	**40961**
Даръ-дере				10971				11021	13229
Дьовлен				10108				10116	11145
Ок. Пашмакли				17369				17496	16587
Петрич -1920				**21846**				**22235**	**25578**
Горна Джумая				590				614	1039
Мелник				6				12	
Мехомия Разлог				7295				7322	8255
Неврокоп				13942				14274	16252
Ок. Петрич				13				13	16
Св. Врач									16
Хасково-1926									**166**
Борисовград									109
Свиленград									31
Харманли									10
Ок. Хасково (г.)									7
Ок. Хасково (с.)									9
ВСИЧКО	**20638**	**19360**	**20332**	**87729**	**20726**	**23734**	**27008**	**93953**	**113064**
Мохамедани	**643300**	**603867**	**602078**	**690734**	**643300**	**603867**	**602078**	**690734**	**789296**

Информация за броя на помашкото население през 1934 г. не е публикувана, включително и в Статистическия годишник. Има обаче основания да се предполага, че този брой е бил наблюдаван. Така например в доклад на Разузнавателния отдел на Генералния щаб на Министерството на войната от 30 юни 1947 г., озаглавен „Турският малцинствен и изселнически въпрос“ се твърди, че „общото число на българомохамеданското население в България през преброяването през 1934 г. е било **110 322 души**“.[25]

Публикацията за общите резултати от преброяването през 1934 г. ни дава количественото разпределение по новите седем окрупнени области на мохамеданите, които са заявили, че техният говорим език е българският (Общи резултати, 1934):

- Бургаска (от бившия Бургаски окръг) – 475,
- Врачанска (от бившите Врачански и Видински окръзи) – 10 496,
- Пловдивска (от бившите Пловдивски и Пашмаклийски окръзи и околиите Неврокопска и Разложка от бившия Петрички окръг) – 85 146,
- Плевенска (от бившите Плевенски и Търновски окръзи) – 11 781,

[25] ЦДА, ф. 214б, оп.1, а. е. 716, л. 4.

- Софийска (от бившите Софийски и Кюстендилски окръзи и околиите Светиврачка, Горноджумайска и Петричка от бившия Петрички окръг) – 3 754,
- Старозагорска (от бившите Старозагорски, Хасковски и Мъстанлийски окръзи) – 21 816,
- Шуменска (от бившите Шуменски, Русенски и Варненски окръзи) – 657,
- **Всичко – 134 125 (2,21 % от цялото население и 16,33 % от мохамеданите).**

Статистическият годишник на Царство България от 1937 г. включително (от Книга XXIX) престава да публикува данни за етнодемографския показател народност. В продължение на дълги години помаците ще бъдат невидими за българската етнодемографска статистика или поне за нейните официални публикации.

„Българомохамеданите" в българската статистика през периода от 1944 до 1989 г. В първите години след 9 септември 1944 г., когато властта бива завзета от доминирания от комунистите Отечествен фронт, се наблюдават колебания по отношение на това как да бъдат наричани помаците. В изказванията на представители на управляващия елит, партийни функционери и общественици, както и в официални документи, се срещат най-различни варианти – помаци, мохамедани, помаци-мохамедани, помаци-мюсюлмани, българомохамедани, българомохамедани (помаци), македонци мохамедани (помаци). Към края на 40-те години постепенно се утвърждава названието „българомохамедани".

На 31 декември 1946 г. се провежда поредното общо преброяване.[26] Немногобройните официални публикации за резултатите от това преброяване, които се съхраняват в библиотеката на Националния статистически институт, съдържат непълна и неточна информация. В тях например не се съобщава нищо за наблюдаваната народност „македонци" (на брой 169 544 души[27]). Не е публикувано и разпределението по говорим език, като се знае, че този показател е бил наблюдаван. (Резултати 1946, Резултати 1992, Донков 1991, Аркадиев 1992б)

Що се отнася до българомохамеданите, техният брой също е бил установен по време на преброяването – **129 387 души или 1,84 % от цялото население**.[28] Впоследствие той е бил включен частично в броя на българите, и частично (тези, които живеят в Пиринска Македония) – в броя на македонците. Как е ставало това, научаваме от телефонограма от 27 декември 1946 г. на околийския управител на Неврокоп до кметовете в околията, в която той нарежда:

„Незабавно свикайте контрольорите и преброителите и им съобщете при попълване графа 13 от домакинската карта и графа 5 на домакинския лист Б народност да се пише МАКЕДОНСКА[29], изключение само евреите, циганите, турците и българите, дошли от пределите на България. Българомохамеданите

---

[26] Според преброяването от 1946 г. общият брой на населението е 7 029 349 души, от които българи – 5 903 580 (84,0 %), македонци – 169 544 (2,4 %), с говорим език български – 6 151 424 (87,5 %) и мохамедани – 938 418 (13,3 %).

[27] ЦДА, ф. 1б, оп. 6, а. е. 34 17, лл 35-37.

[28] Пак там.

[29] Така е в текста.

да се пишат по народност македонци без разлика дали са отсам или оттатък р. Места“[30].

При преброяването на населението, проведено на 1 декември 1956 г., отпадат въпросите за езика и вероизповеданието. Под влиянието на съветската статистика при публикуване на резултатите се прави преход от термина „народност“ към термина „националност“. В преброителната карта въпросът е: „8. Националност (народност).“ От указанията към картата по този въпрос виждаме отказ от примордиалисткия подход, според който народността се основава на произхода, като сега приоритет се дава на самоопределението: „По осми въпрос: националност (народност) – записва се националността (народността), към която сам се причислява разпитваният.“ В унисон с това е и изискването в инструктажа за попълване на картата, адресиран към преброителите. В него се подчертава, че „сведенията за всички лица, с изключение на децата, тежко болните, войниците, трудоваците и временно отсъстващите трябва да се получат чрез лично разпитване“. (Общи резултати, Книга I, 1956)

Свободата лицата сами да определят своята националност среща възражение на проведените във връзка с преброяването окръжни и околийски конференции. Това принуждава Председателят на Централното статистическо управление Евгени Матеев да иска с писмо от 25 август 1956 г становището по този въпрос на Централния комитет на Българската комунистическа партия[28]. В последна сметка, въпреки инструкцията, широко се разпространява практиката националността в анкетната карта да се вписва такава, каквато е в паспорта на лицето (Аркадиев, 1992б).

Специално внимание при това преброяване е обърнато на българомохамеданите.

В указанието към Въпрос 8. е направено следното разяснение: „Не трябва да се смесва националността с религията. Така лица с мохамеданско вероизповедание не винаги са турци (например: българомохамеданите). При настоящото преброяване на населението гражданите няма да бъдат разпитвани за вероизповеданието, което имат. Лица, които посочват обаче като своя националност „българо-мохамедани“, трябва да се запишат като такива“. В цитираното писмо до ЦК на БКП Евгени Матеев, подчертавайки, че „българомохамеданите по националност не са турци, а българи“, аргументира позицията на Централното статистическо управление по следния начин:

„С оглед на социалната политика, която Правителството провежда за ликвидиране на изостаналостта на този слой от нашия народ, представлява интерес да се знае точно техният брой.“

Разпределението на населението по националност общо за страната Евгени Матеев съобщава в докладна записка от 2 октомври 1957 г. до Секретариата на ЦК на БКП.[32] От приложена таблица към писмото научаваме (на базата на петпроцентова извадка) броят на българомохамеданите – **138 643 или 1,83 % от цялото население**.[33] Официално този брой не е публикуван, а е включен в

[30] ДА Благоевград, ф. 242, оп. 1, а.е. 25, л.50.
[31] ЦДА, ф. 1б, оп. 6, а. е. 3023, лл 53-54.
[32] Според публикуваните резултати от преброяването през 1956 г. общият брой на населението е 7 613 709, от които 6 506 541 българи. (Общи резултати, Книга II, 1956).
[33] ЦДА, ф. 1б, оп. 6, а. е. 34 17, лл 35-37.

този на българите. Оказва се обаче, че той е станал известен на някои автори. Така например Николай Мизов съобщава, че „през 1956 г. българомохамеданите са обслужвани от 322 ходжи, т. е. един на 430“, докато през 1961 г. този брой е спаднал до „95 или един на 1459“. (Мизов, 1965: 195). Така по косвен път може да се пресметне, че по това време броят на българомохамеданите е бил около 138 000 души.

При преброяването на 1 декември 1965 г. се прави преход обратно към термина „народност“. Въпросът в анкетната карта А е: „8. Народност (националност).“ В инструктажа за попълване на преброителната карта се дава указанието, че „народността не трябва да се смесва с поданството, нито пък с държавата, в която преброяваното лице живее постоянно. Народността не трябва да се смесва и с религията.“ Добавя се още, че преброителят записва това, което съобщава лицето.

През 1965 г. се връща въпросът за говорим език: „9. Език, на който обикновено говори лицето.“ В публикуваните методологични бележки се обяснява, че „номенклатурата на говоримия език съдържа само говоримите езици, които са най-разпространени в страната ни, а именно: български, турски, цигански. Останалите езици са групирани в графата „други“.“ [34]

Преброяването на 2 декември 1975 г. е проведено без съществени методически промени по отношение на етнодемографските показатели. Наблюдават се народност и говорим език. Данните за тези два въпроса официално не са публикувани и ние имаме информация за получените отговори от последващи публикации на Националния статистически институт след 1989 г. (Вж например: Резултати, 1992)[35]. По това време насилственото преименуване на помаците е окончателно приключило (Иванова 2002; Груев и Кальонски 2008) и за количествена оценка на техния брой по време на официалните преброявания вече не може да става и дума – те са включени в групата на българите.

В следващото преброяване през 1985 г. не са включени етнодемографски въпроси в преброителната карта. В същото време е въведена практиката данни за етническия състав на населението в страната да се събират по административен път от органите на Министерството на вътрешните работи с участието на местните териториални органи и териториалните звена на статистиката.

ГОВОРЕЩИТЕ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК МЮСЮЛМАНИ СЛЕД ПОЛИТИЧЕСКАТА ПРОМЯНА НА 10 НОЕМВРИ 1989 Г.

Практиката да се наблюдава разпределението на населението по етнически групи по административен път от органите на МВР продължава и през 1990 и 1991 г. Така например в писмо от м. юни 1991 г. до съветника на президента на Република България по национално-етническите

[34] Общият брой на населението през 1965 г. е 8 227 866 души, от които българи (включително „българомохамеданите“) 7 231 243 и с български (говорим) език – 7 382 394.

[35] Общият брой на населението през 1975 г. е 8 727 771, от които българи – 7 930 024 и с български език – 8 321 001.

въпроси началникът на поделение 72000-МВР дава данни за етническите групи в Република България, като предупреждава, че данните трябва да се използват предпазливо, тъй като имат преди всичко оценъчен и експертен характер. Не е ясно по каква методика те са събирани и обобщавани и по-специално какви са били критериите за принадлежност към дадена етническа група. Може да се предположи, че става дума за оценка на външни наблюдатели без да се отчита самоопределението на самите лица. Според справката броят на „българомохамеданите (помаците)" към месец юни 1991 г. в страната е **257 270 души**, като те са разпределени по окръзи по следния начин:

- Благоевград – 61 350, Бургас – 3 300, Варна – 23, Велико Търново – 1 786, Габрово – 7, Кърджали – 32 700, Ловеч – 7 800, Пазарджик – 28 500, Пловдив – 12 360, Разград – 2 974, Русе – 865, Силистра – 934, Сливен – 20, Смолян – 104 700, Стара Загора – 4 000,Търговище – 3 061, Хасково – 3 000, Шумен – 1 543, София – 150. (МВР, 1991)

През 1991 г. се приема Закон за статистиката, с който се създава Национален статистически институт (НСИ). Институтът започва подготовка за преброяване на населението и жилищния фонд. Създава се методика, чрез която се постига напредък във възстановяването на международно приетите стандарти, включително и в етнодемографската област.

В преброителната карта „Н" за населението се включват отново и трите етнодемографски въпроса, като се въвеждат нови названия – „етническа група" вместо „народност", „майчин език" вместо „матерен език" или „говорим език" и „вероизповедание" (Резултати, 1992).

В публикуваните от НСИ в отделна брошура инструкции за попълване на преброителните карти (Инструкции, 1992) се поставя като основна задача събирането на достоверна статистическа информация при спазване на строга тайна по отношение на индивидуалните данни. Преброителните карти се попълват от преброителите. Дава се указание, когато някои лица откажат да дадат необходимите данни, съответните сведения за тези лица да бъдат получени от общините. При попълване на картата за населението се изисква данните за всяко лице да се получат лично от него с изключение на децата, тежко болните, войниците, задържаните от органите на МВР и временно отсъстващите.

Специално внимание в инструкциите е отделено на етнодемографските въпроси. Дадено е указание преброяваните лица сами да определят своите етническа група, майчин език и вероизповедание, като от съответните въпроси бъдат обхванати всички. При този подход се дава предимство на самоопределението. Същевременно са предложени определения, които се основават на обективно установяеми характеристики:

Етническата група е определена по-специално като „общност от лица, родствени по произход и език и близки по бит и култура". Във връзка с предложеното определение може да се поставят някои въпроси, като например дали всяка етническа група може да се разглежда като общност (вж по този въпрос например Смит, 2000), или дали родството по произход и по език са непременни условия за принадлежност към дадена етническа група.

Към въпроса за етническа група в преброителната карта са дадени девет примерни отговора – българска, турска, циганска, татарска, еврейска, арменска,

казълбашка[36], черкезка и гагаузка. Оставена е възможността лицето да определи в позицията „друга“ своята етническа група, ако тя по негова преценка се различава от изброените.

Според инструкциите „майчиният език е езикът, който едно лице говори най-добре и който се използва за общуване в семейството (домакинството) му“. Това определение се отдалечава от цитираните по-горе определения за „матерен език“, използвани в преброяванията у нас в началото на XX в., както и тези за „майчин език“ изработени по линия на ООН и ЮНЕСКО, приближавайки се в същото време до определението за „обичаен език“ (в българската етнодемографска традиция – „говорим език“).

И накрая – вероизповеданието се определя като „исторически обусловена принадлежност на лицето или на родителите и предците му към дадена група с определени религиозни възгледи“. Както виждаме, в случая акцентът е поставен към традиционната обвързаност на лицето с определена религия, при което е изключена възможността да се отговори „невярващ“ или „атеист“ – за това има изрично указание в инструкциите.

Ще отбележим още, че в документите и публикациите на резултатите от преброяването названието „мохамедани“ е заменено с коректното название „мюсюлмани“.

След две отлагания преброяването е насрочено към 4 декември 1992 г.

На 15 март 1993 г. Председателят на Националния статистически институт Захари Карамфилов изпраща до президента на Република България Желю Желев писмо, в което му съобщава данните за броя на населението по етническа група, вероизповедание и майчин език, получени след обработката на двупроцентова репрезентативна извадка от дадените по време на преброяването отговори. (Карамфилов, 1993) В писмото той изрично подчертава предварителния характер на тези данни (размерът на грешката по отделните признаци варира в границите ± 15 000 лица). [37]

В изследването специално внимание е обърнато на тези, които са заявили специфична етническа идентичност, давайки на въпроса за етническа група широк спектър от отговори – помак, българомохамеданин, мюсюлманин, ахрянин и други – всички те са обединени при обработката в общ шифър с название „българомохамедани“ и са представени в текста като такива. Техният брой е **65 546** души, от които **63 595** души изповядват исляма и имат като майчин език български (представено е тримерно разпределение).[38] Дадено е и разпределението на българомохамеданите по региони (днешни окръзи):

- Благоевград – 10 702, Бургас – 152, Велико Търново – 100, Габрово – 50, Кърджали – 13 558, Кюстендил – 50, Ловеч – 1813, Пазарджик – 4 246, Пловдив – 200, Разград -1 018, Русе – 398, Смолян – 31 094, Стара Загора

[36] Това е очевидна грешка. Казълбашите, както е добре известно, образуват специфична религиозна група.

[37]Според представената разработка населението на страната е общо 8 472 724 души, от които българи са 7 206 062 (85,1 %), с български майчин език – 7 311 052 (86,3 %) и мюсюлмани – 1 078 326 (12,7 %).

[38] От българомохамеданите 63 595 са мюсюлмани, 700 – християни, а 150 изповядват друга религия; според заявения майчин език – 64 195 говорят български, 1001 – турски, 350 –друг.

– 1 167, Търговище – 498, Хасково – 250, Шумен – 250, общо за страната – 65 546.

Според тези данни българомохамеданите са съсредоточени главно в Родопите (броят им в окръзите Благоевград, Кърджали, Пазарджик и Смолян общо е 59 600 или 90.9 % от общия брой), като се е съхранила и групата на ловчанските помаци (главно около Тетевен; съвременно дълбочинно изследване на „тетевенските" помаци е представено в Кюркчиева 2004). Налице е и известна дисперсия в резултат на миграции (през 40-те и 70-те години на 20 век – насилствено изселване от Родопите главно в Североизточна България).

Самоопределилите се етнически като българо-мохамедани не изчерпват групата на българоезичните мюсюлмани. Разработката показва, че 78 242 души са заявили, че са етнически българи и мюсюлмани по религия, като от тях на **70 251** души майчиният език е българският (7243 са казали, че говорят турски, 698 цигански и 50 друг).

Трета група българоезични мюсюлмани са декларирали по време на преброяването предпочитана турска идентичност – според извадката **25 540** мюсюлмани, чийто майчин език е българският, етнически са се самоопределили като турци.

Наред с това по време на преброяването през 1992 г. е констатирано ново, ненаблюдавано при предишни преброявания (поне в такива размери) явление. Към писмото е приложена таблица по общини, известни от авторови проучвания и от първите четири преброявания през XX в. като населени традиционно с помашко население. Живеещите в тези общини мюсюлмани говорят български език, но са заявили по време на преброяването, че техният майчин език е турският без в преобладаващата си част да знаят и говорят този език. Таблицата е съставена въз основа на изчерпателни сведения от териториално-статистическите бюра в Благоевград, Шумен, Велинград и Смолян, т. е. в случая не става дума за двупроцентова извадка. От така съставената информация се вижда следното разпределение по общини на мюсюлманско население, което по правило говори български и не знае турски, но е заявило, че неговият майчин език е турският:

- Белица – 4 848, Якоруда – 7 972, Гърмен (без селата Хвостяне и Дъбница) – 4 902, Сатовча – 5 529, Гоце Делчев – 6 549, Хаджидимово – 1 212 (без селото Блатска), Банско – 429, Симитли – 29, Благоевград -17, Велинград – 5 243, Доспат – 1800, Мадан – 486, Върбица (регион Шумен) – 529 или общо – **39 545** души.

Сумирайки, получаваме, че групата на българоезичните мюсюлмани, декларирали през 1992 г. турско етническо самосъзнание, се състои общо от **65 085** души.

Макар и приблизителни по своя характер, данните, съобщени от Захари Карамфилов, представляват основа за правене на изводи за протекли през близо 70-годишен период процеси, отнасящи се до идентичността на преобладаващата част от българоезичните мюсюлмани. Докато през първите 20 години на XX в. етнодемографската статистика показва, както вече беше казано, наличието на българоезично мюсюлманско население с ясно изразена помашка идентичност (броят на говорещите български език мюсюлмани е близък, а в Родопите почти съвпада с броя на помаците), то в началото на посткомунистическия

период се наблюдава как тази група се е разцепила по декларираната етническа принадлежност на три приблизително равни части – около 63 000 са запазили своята идентичност, самоопределяйки се като българомохамедани (помаци, ахряни и т. н.), около 70 хиляди са демонстрирали българско етническо самосъзнание и накрая не са малко тези – около 65 хиляди, които са декларирали турско самосъзнание. (Иванов и Томова 1994; Доклад на РБ, 2003).

За пълнота трябва да се добави, че според двупроцентовата извадка в групата на българоезичните мюсюлмани влизат още 3 199 души, самоопределили се като цигани, а също така 6 653 души, които в справката на НСИ са дадени в графата „други", с което **общият им брой става 208 783.**

Описаното етническо ветрило не е отразено в официално публикуваните резултати от преброяването през 1992 г. В публикациите на НСИ групата на самоопределилите се като българомохамедани е изчезнала – те са включени в групата на българите, без да бъдат споменати. Докато от двупроцентовата извадка се получава, както вече стана дума, че 25 540 мюсюлмани, чиито майчин език е българският, са се самоопределили като турци, то в официалната публикация броят на турците, говорещи български език, е равен на нула (Резултати, 1992: 231). Интересно е да се отбележи, че при следващото преброяване групата на говорещите български език турци се появява отново – на брой 24 594 (Население, 2001: 213).[39]

През 1999 г. се приема нов Закон за статистиката, по силата на който (чл. 21, ал. 2) „физическите лица не могат да бъдат задължавани да предоставят на органите на статистиката данни относно расата, националността, етническата принадлежност, вероизповеданието, …" (ДВ, бр. 57 от 25 юни 1999 г.). В съответствие с този текст в приетия през 2000 г. Закон за преброяване на населението, жилищния фонд и земеделските стопанства в Република България през 2001 г. е включена норма, изискваща по време на преброяването данните за етническа група, вероизповедание и майчин език да „се предоставят доброволно" (чл. 5, ал. 3).

В Преброителната карта за сградите, жилищата и населението, използван по време на преброяването, което се провежда към 1 март 2001 г., са включени въпроси за етническа група (с примерни отговори: българска, турска, ромска (циганска), друга, не се самоопределя), майчин език и вероизповедание. В инструкцията за попълване на преброителните карти са възпроизведени определенията, дадени в инструкциите за попълване на карта „Н" от предишното преброяване.

Методическа новост е, че е предвиден отговор „не се самоопределя" и на трите етнодемографски въпроса. Освен това, както беше казано, в съответствие с цитираните законови текстове се допуска възможността лицето въобще да не отговори на тези въпроси.

При преброяването през 2001 г. е установено, че общият брой на населението е 7 928 901 души.[40] Възползвайки се от въведения законов регламент

[39] Според официално публикуваните окончателни резултати от преброяването през 1992 г. общото население в страната е 8 487 317 души, от които българи – 7 271 185, с български майчин език – 7 275 717, мюсюлмани – 1 026 758 сунити и 83 537 шиити; български език като майчин са заявили 170 934 сунити и 5 753 шиити. (Резултати, 1992).

24 807 души не са отговорили на въпросите за етническа група, майчин език и вероизповедание. Освен това от отговорилите на тези въпроси са заявили, че не се самоопределят – на въпроса за етническа група 62 108 души, на въпроса за майчин език – 45 454 и на въпроса за вероизповедание – 283 309 или общо не са отговорили каква е тяхната етническа група 86 908 души (1,1 % от цялото население), какъв е техният майчин език – 70 261 (0,.9 %) и какво е тяхното вероизповедание – 308 116 (3,9 %). (Население, 2001)

И сега НСИ не съобщава в своите официални публикации броят на самоопределилите се като „българомохамедани" – те отново са включени в групата на българите, без да бъдат упоменати специално. Броят им научаваме от коментарите на българското правителство по приетия през 2003 г. Трети доклад за България на Комисията срещу расизма и нетолерантността към Съвета на Европа. Според тези коментари: през 2001 г. „**49 764 лица** са се определили като българи-мохамедани", като невярно се твърди, че „този факт е надлежно отразен в официалните резултати от националното преброяване през 2001 г." и „следователно тези лица не са „смесени" с членове на която и да е друга група". (ЕКРН/ECRI, 2003: 35,36)

Според публикацията на НСИ броят на мюсюлманите, които говорят български е **152 323 души,** от които принадлежащи към българската етническа група – **118 006** (българомохамеданите са включени тук), самоопределили се като турци – **21 904** (за разлика от предишното преброяване сега се оказва, че има такива), като роми – 2 093, други – 1 859 и не се самоопределят – 8 461 (Население, 2001: 231).

И при това преброяване, както и при предишното, представлява интерес дали в общините където традиционно живее българоезично мюсюлманско население, е наблюдавана заявена турска идентичност. Информация за това се съдържа в писмо на директора на „Демографска и социална статистика" на НСИ до секретаря на Националния съвет по етнически и демографски въпроси при Министерския съвет (Балев, 2002). От приложена към писмото таблица се вижда, че в общини, в които мюсюлманското население е българоезично, са се самоопределили като турци:

- в Банско – 14 души, Белица – 4 737, Благоевград – 79, Гоце Делчев – 8 317, Гърмен – около 2 200 (от 4 529 самоопределили се в общината като турци са извадени живеещите в селата Дъбница и Хвостяне (на брой около 2300 души), които в преобладаващата си част говорят турски и традиционно се самоопределят като турци), Сатовча – 3 203, Симитли – 29, Хаджидимово – около 1 200 (от 1 927 души самоопределили се в общината като турци тук са извадени жителите на село Блатска (около 700 души), част от които говорят турски и традиционно се самоопределят като турци), Якоруда – 7 826, Велинград – 5 066, Доспат – 263, Мадан – 498 или общо около 31 000 души.

В цитираното писмо обаче няма информация за това как тези 31 000 души са отговорили на въпроса за майчиния език (колко са казали, че говорят български, колко турски и т. н.).

[40] Според публикуваните резултати от преброяването броят на отговорилите през 2001 г., че са етнически българи е 6 655 210 (83,9 %), с български майчин език – 6 697 158 (84,5 %) и мюсюлмани – 966 978 (12,2 %).

Ако сравним това разпределение с цитираното по-горе разпределение от 1992 г. на мюсюлманското българоезично население, декларирало, че говори като свой майчин език турския, ще видим, че става дума в общи линии за една и съща география. Това показва известна устойчивост на наблюдаваната турска етническа идентичност в част от Западните Родопи, по поречието на Места и в пренебрежимо малки размери – по поречието на Струма.

Както се вижда, и при това преброяване може да се направи изводът, че сред българоезичните мюсюлмани се наблюдават разлики в етническото самоопределение – според публикацията на НСИ самоопределили са се **като българи – 68 242 души**, **като българомохамедани (помаци) – 49 764**, **като турци – 21 904**, малка част като роми, „други" и накрая такива, които не се самоопределят. Трябва да се подчертае, че що се отнася до българоезичните мюсюлмани, които са се самоопределили като турци, изводът е по-скоро качествен – от споменатото писмо знаем, че те са най-малко **31 000**, но по-точни количествени оценки не могат да бъдат направени, тъй като съобщените от НСИ до сега етнодемографски данни са недостатъчни за тази цел.

Що се отнася до последното преброяване, проведено към 1.02.2011 г., то ще остане в историята на българската етнодемография с високата степен на неопределеност на получените данни за наблюдаваните етнодемографски показатели. (Население, 2011) Общо за страната неотговорилите (отказали да отговорят или отговорили, че не се самоопределят) за етническа група са 10.0 % от населението, за майчин език – 10,5 % и за вероизповедание – 27,4 %. При децата от 0 до 9 години тези проценти са значително по-високи: за етническа група – 18,4 %, за майчин език – 19,4 % и за вероизповедание – 50,1 %.[41]

Впечатляваща е степента на неопределеност на данните за отговорите на трите етнодемографски въпроса в област Смолян[42], където, както знаем, делът на българоезичните мюсюлмани винаги е бил голям. Не са отговорили за етническа група – 22,9 %, за майчин език – 21,4 % и за вероизповедание – 49,3 %; съответно за децата от 0 до 9 години тези проценти за областта са: за етническа група – 32,8 %, за майчин език – 31,2 % и за вероизповедание – 66,2 % (Иванова, 2013).

Както се вижда, получените от преброяването през 2011 г. данни, отнасящи се до въпросите за етническа група, майчин език и вероизповедание, не дават възможност да се проведе количествен анализ, включително да се изследват корелации между различни показатели, и като резултат на това – да се правят заключения за етнодемографската картина в страната и за нейната динамика в сравнение с предишните две преброявания. Въпросът кои са причините, довели до тази висока степен на неопределеност (много по-висока от тази през 2001 г.) на етнодемографските данни изисква своя отговор, особено във връзка с изработването на методиката за следващото преброяване.

Колкото до интересуващия ни кръг от въпроси, отнасящи се до говорещите български език мюсюлмани и изразяваните от тях идентичности, невъзмож-

---

[41] Общият брой на населението според резултатите от преброяването е 7 364 570 души, от които на възраст от 0 до 9 години – 659 806.

[42] Населението на областта (с общини Баните, Борино, Девин, Доспат, Златоград, Мадан, Неделино, Рудозем, Смолян и Чепеларе) е общо 121 752, от които на възраст от 0 до 9 години – 9 41

ността от данните от преброяването през 2011 г. да се правят каквито и да е изводи е несъмнена. Така помаците отново не съществуват за официалната българска етнодемографска статистика.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Независимо от въпроса за техния произход, помаците са специфична група, която има драматична историческа съдба, особено ясно очертана в периода след руско-турската война от 1877-1878 г. до края на управлението на Комунистическата партия през 1989 г.

В продължение на повече от 130 години помаците в България са подложени на редица силни външни въздействия. Преживявайки сътресенията на войната между двете империи, те заедно с другите мюсюлмани, трябва или да се приспособят към новата си социална позиция – от принадлежащи към доминиращия слой от населението да се превърнат в дискриминирана малцинствена група, или да емигрират. При това възможностите им за адаптация и развитие през целия следващ период, а и досега, са ограничени от техния по-нисък в сравнение с останалото население социален статус – широко разпространение на бедността, по-ниско от средното за страната равнище на образование, трудни условия на живот в разпръснати планински и полупланински селищни системи с недоразвита инфраструктура и т. н.

Същевременно към помаците е била насочвана усилена пробългарска и протурска пропаганда, а по време на комунистическото управление провежданата атеистична политика грубо посяга на религиозните им чувства. Те неведнъж са подлагани на брутална асимилация. Кулминациите са по време на Първата балканска война, когато стават жертва на масова насилствена християнизация (Елдъров, 2001), и през 70-те години на XX в., когато проведената от Комунистическа партия кампания на насилствено преименуване трябва да заличи напълно тяхната идентичност (Иванова, 2002; Груев и Кальонски, 2008).

Трябва да се добави, че върху помашкото население значително влияние са оказвали и оказват процесите на модернизация, насилствено форсирани по време на комунистическия режим – политика, съчетана с атеистична агресия, но също така и със стимулиране на социално-икономическото развитие на населяваните от това население територии. Политическата промяна през 1989 г., разчупила тоталитарната затвореност на българското общество, както и прогреса на информационните технологии, създават условия процесите на модернизация сред помаците по естествен начин да се ускорят.

Те не могат да останат и извън въздействието на протичащите глобални процеси, включително изявилата се през последните години в модерните общества ислямофобия, както и нарастващата роля на ислямизма, който експлоатира религията за политически цели.

Не на последно място е влиянието, което оказват върху помаците съвременните политически борби в България – упражняваният върху тях от някои партии популистки и ислямофобски натиск поражда в общността им чувство на застрашеност.

В резултат на тези и други въздействия сред помаците през разглеждания период протичат сложни процеси, формират се нагласи, изграждат се стерео-

типи, променя се етническата идентичност, засилва се емиграцията. Много от тях изпитват проблеми от социално-икономически характер, оставайки група в неравностойно положение по отношение на своя социален статус (включително образователен и здравен). Всичко това намира израз в тяхното индивидуално поведение, а в определени случаи и в груповото им поведение.

Ето защо многоаспектното изучаване на помашкото население в нашата страна, включително с методите на етнодемографската статистика, произтича както от чисто научни мотиви, така и от необходимостта да се формулират и провеждат държавни политики. Това е осъзнато от нашите изследователи още кр. XIX и нач. на XX в., някои от които заемат активна позиция, като Любомир Милетич, който, както видяхме по-горе, настоява при преброяванията да се въведе особена рубрика „помаци". Този подход се споделя и от статистиците, които провеждат първите преброявания през XX в. – ще повторим, че в своите публикации те изрично подчертават: „Помаците, ако и да спадат по матерен език и народност към българите, показани са отделно, за да може да се знае по-точно техният брой и местожителство." Не е необходимо да се обяснява, че по този начин се създава възможност да се правят комбинирани (двумерни, тримерни) разпределения, които да характеризират помашкото население в по-голяма дълбочина.

За съжаление този начин на мислене е характерен само за първите преброявания през XX в., когато нашата наука, възприемайки най-модерните идеи за онова време в областта на етнодемографията и етнологията, е във възход. Преброяванията през 1900, 1905, 1910 и 1920 г. правят изключение както с разработената си етнодемографска методика, така и с това, че в техните официални публикации е представена цялостната етнодемографска картина на населението в страната, включително и разпределението по населени места на помашкото население.

От преброяването през 1926 г. ние знаем от полуофициалните публикации на Статистическия годишник само общия брой на помаците в България. След това – от 1934 г. включително и до сега, тази група е невидима за официалната българска статистика. До следващото преброяване, което се очаква да бъде през 2021 г., това прави 87 годишен период.

От друга страна, е известно, че помаците (след 1944 г. под названието „българомохамедани") са били наблюдавани като отделна група в някои от преброяванията – със сигурност през 1926, 1956, 1992 и 2001 и много вероятно – през 1934 г. Съответните резултати обаче стават достояние за ползване само на ограничен кръг – в администрацията, специалните служби, както и на неколцина привилегировани специалисти. Чрез дипломатическата кореспонденция на българското правителство някои обобщени данни за периода след 1989 г. биват съобщавани в Съвета на Европа и други международни организации. В официалните публикации самоопределилите се като българомохамедани (помаци, ахряни и т. н.) биват включвани в групата на българите, което наред с другото означава, че е подменена волята на тези, които доброволно са заявили, че принадлежат към една определена етническа група, а в същото време без тяхно знание и съгласие са включени в друга.

Що се отнася до публикуваните етнодемографските резултати от 2011 г., те, от една страна, не съдържат данни за българомохамеданите, а от друга – както вече видяхме, поради големите коридори на неопределеност не могат да

служат за правене на адекватни заключения по целия спектър на етническото и религиозно разнообразие у нас.

Докато официалната статистика мълчи, по време на управлението на Комунистическата партия се въвежда практиката данни за етническия и религиозен състав на населението да се събират и обобщават от органите на Министерството на вътрешните работи. Остава открит въпросът дали тези данни някъде се съхраняват, както и по каква методика са били събирани.

Единствената известна ни достоверна информация за българомохамеданското население в периода след 1926 г., която дава възможност да се направят определени изводи, е съобщената в разгледаната по-горе двупроцентова разработка на НСИ от преброяването през 1992 г. От сравнението на данните от тази разработка с данните за помаците от първите четири преброявания през XX в., следва изводът, че докато в началото на века групата на българоезичните мюсюлмани се състои предимно от самоопределящи се като помаци (през 1920 г. броят на двете групи в окръзите и околиите на Южна България почти съвпадат; същото се отнася и за 1926 г. с изключение на окръг Пашмакли), то около 70 години по-късно тази група се е разгърнала според начина на самоопределение в етническо ветрило, състоящо се от три основни компонента – помаци (българомохамедани) – 63 595 (30,5 %), българи – 70 251 (33,6 %) и турци – 65 085 (31,2 %) от общо 208 783 души (оставащите около 5 % се състоят от 3 199 цигани и 6 653 други). Ще отбележим, че общо взето групата на българоезичните мюсюлмани е нараснала от 1926 до 1992 г. с около 100 хиляди души. Нека да напомним, че тези оценки са приблизителни, както и че за последните 20 години са настъпили промени, които би било добре да се проследят, но което от наличните известни данни не може да бъде направено. Интересен е въпросът дали и доколко декларираните по време на преброяванията от българоезичните мюсюлмани идентичности не са многопластови и ситуационно променящи се, но това е предмет на изследвания от друг характер (вж например: Konstantinov and Alhaug 1995).

Накрая нека да изкажем пожелание при следващото преброяване помаците да се запишат под особена рубрика, каквото пожелание изказва преди повече от един век Любомир Милетич. Разбира се, това би имало смисъл, ако методиката за наблюдение на етнодемографските показатели се коригира, така че да позволява да се получава поддаваща се на изучаване информация за разпределението на населението по етническа група, вероизповедание и майчин език.

ЛИТЕРАТУРА

Алексиев, Б. (1997). Родопското население в българската хуманитаристика. В: Желязкова, А. (съст.). Мюсюлманските общности на Балканите и в България. София, Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия.

Априлов, В. (1841). Деница ново-болгарскаго образования. Часть первая. Одесса: Въ городской типографии.

Аркадиев, Д. (1992а). Някои проблеми при определяне на етническия състав на населението в България, сп. Статистика, 1992, кн. 4, стр.37-48.

Аркадиев, Д. (1992б). Изучаване на етническия състав при преброяванията на населението в България, сп. Население, 1992, кн. 6, стр. 47 -57.

Балев, И. (2002). Писмо до Михаил Иванов – секретар на Националния съвет по етнически и

демографски въпроси от Иван Балев – директор „Демографска и социална статистика“. Национален статистически институт, Изх. № 93-00-99, София, 14.08.2002 г.
Веркович, С. (1889). Топографическо-этнографический очерк Македонии. Санкт Петербург, Военная типография.
Георгиева, Ц. (1998). Помаци – българи мюсюлмани. В: Кръстева, А. (съст. и ред.). Общности и идентичности в България. София, Петекстон.
Геров, Н. (1932). Документи за българската история, том II. Архив на Найден Геров (1857 – 1876), Част II (1870 – 1876). София, Държавна печатница.
Груев, М. и Кальонски А. (2008). Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическият режим. София, СИЕЛА.
Донков, К. (1991). Писмо на ст. н. с. Кирил Донков до Михаил Иванов от 13.06.1991 г. Личен архив на Михаил Иванов.
Елдъров, С. (2001). Българската православна църква и българите мюсюлмани, 1878-1944 г. В: Градева, С. (съст. и отг. ред.). История на мюсюлманската култура по българските земи. София, Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия.
Желязкова, А. (1997). Формиране на мюсюлманските общности и комплексите на балканските историографии. В: Желязкова, А. (съст.). Мюсюлманските общности на Балканите и в България. София, Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия.
Иванов, М. и Томова, И. (1994). Етнически групи и междуетнически отношения в България. В: Русанов, В. (съст.). Аспекти на етнокултурната ситуация в България. София, Асоциация АКСЕС.
Иванова, Е. (2002). Отхвърлените „приобщени“ или процеса, наречен „възродителен“ (1912 – 1989). София, Институт за източноевропейска хуманитаристика.
Иванова, Е. (2013). Идентичност и идентичности на помаците в България. В: Иванова, Е. (съст). Помаците: версии за произход и съвременна идентичност. София, Нов български университет и Институт за изследване на близкото минало (под печат).
Карамфилов, З. (1993). Писмо до президента на Република България г-н Ж. Желев от З. Карамфилов. Национален статистически институт, Изх. № 02–01-3, София, 15.03.1993 г.
Карамфилов, З. (1994). Писмо до главния секретар на Министерския съвет Стоян Денчев от председателя на института Захари Карамфилов. Национален статистически институт. София, Изх. № 3-00-1/07.01.1994 г.
Кънчов, В. (1900). Македония. Етнография и статистика. София, Българско книжовно дружество, Държавна печатница.
Кюркчиева, И. (2004). Светът на българите мюсюлмани от Тетевенско – преход към модерност. София, Международен център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия.
Мантран, Р. (ред.). (1999). История на Османската империя. София, Издателство „Рива“.
Мизов, Н. (1965). Ислямът в България. София, Издателство на БКП.
Милетич, Л. (1899). Ловчанските помаци. сп. Български преглед, 1899 год. V, т. 5, стр. 67 -78.
Милетич, Л. (1918). Разорението на тракийските българи през 1913 година. София, Българска академия на науките, Държавна печатница.
Мошин, А. (1877). Придунайская Болгария (Дунайский вилает). Статистико-экономический очерк. В: Славянский сборник, т. II. Санкт Петербург.
Попов, К. (1916). Стопанска България през 1911 год. Статистически изследвания. Сборник на Българската академия на науките, Книга VIII. София, Държавна печатница.
Райчевски, С. (1998). Българите мохамедани. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
Раковски, Г. (1857). Повествителен спев от Г. С. Раковскаго. У Новый сад: В книгопечатна Др. Дан. Медановича.
Смит, А. (2000). Националната идентичност. Издателство „Кралица Маб“.
Тафрова, М. (2010). Танзиматът, вилаетската реформа и българите (Администрацията на Дунавския вилает (1864-1876). София, ИК „Гутенберг“.
Теплов, В (сост.). (1877). Материалы для статистики Болгарии, Фракии и Македонии с приложением карты распределения народонаселения по вероисповеданиям. Санкт Петербург, Типография и хромолитография А. Траншеля.

Тодоров, Н. и Косев, К. (1987). Българското общество през третата четвърт на XIX в. 3. Демографски процеси. В: История на България, т. 6. София, Издателство на Българска академия на науките.
Цветкова, Б. (съст.). (1975). Френски пътеписи за Балканите. XV – XVIII. В: Чужди пътеписи за Балканите, Том 1. София, Наука и изкуство.
Чолаков, Ж. (1935). Населението на България, София: И-во „Казанлъшка долина“.
Konstantinov, J. and Alhaug, G. (1995). Names, Ethnicity and Politics. Islamic Names in Bulgaria. 1912 – 1992. Oslo.
Poujade, Eugene (1856). Ètudes économiques sur l'Orient. Les finance de la Turquie. Revue contemporaine. 5e année. Tome 25. Paris, 1856.
Šafarik, Pawel Josef. (1842). Slowanský národopis. Praha, S. Mappaù.
UNESCO (1953) The Use of Vernacular Languages in Education.
United Nations (1980). Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses.

Бележки

Доклад на РБ, 2003: Доклад на Република България, съгласно член 25, алинея 1 от Рамковата конвенция за защита на националните малцинства, одобрен с Решение № 91 на Министерския съвет от 14 февруари 2003 г.

Дунав (в-к). (1874) година X, брой 914, 18 октомври 1874 г.

ЕКРН/ECRI, 2003: Коментари по Третия доклад за България на ЕКРН. Към: Европейска комисия срещу расизма и нетолерантността. Трети доклад за България, приет на 27 юни 2003 г.. Страсбург: 27 януари 2004, CRI (2004) 2 rev. Bulgarian version.

МВР (1991). Данни за етническите групи в Република България към м. юни 1991. Писмо до Михаил Иванов от началника на под. 72000 – МВР. Личен архив на Михаил Иванов.

Източна Румелия, 1880: Официална статистика на Източно-румелйското население. Пловдив, Бързотискна-печатница и литография на Янко С. Ковачев.

Общи резултати, 1881: Статистика на Княжество България. Общи резултати от преброяване на населението на 1 януарий 1881 г. София, Издава статистическо бюро, Книгопечатница на Янко С. Ковачев и С-ие, 1884.

Общи резултати, 1900: Княжество България – Дирекция на статистиката. Общи резултати от преброяване на населението на княжество България на 31 декемврий 1900 година. Книга I. София, Печатница „Габрово“, 1906.

Общи резултати, 1905: Царство България – Главна дирекция на статистиката. Общи резултати от преброяване на населението в Царство България на 31 декемврий 1905 година, Книга I. София: Държавна печатница, 1911.

Общи резултати, 1910: Царство България – Главна дирекция на статистиката. Общи резултати от преброяване на населението в Царство България на 31 декемврий 1910 година, Книга I. София, Държавна печатница, 1923.

Общи резултати, 1920: Царство България – Главна дирекция на статистиката. Общи резултати от преброяване на населението в Царство България на 31 декемврий 1920 година, Книга I. София, Държавна печатница, 1927.

Общи резултати, 1926: Царство България – Главна дирекция на статистиката. Общи резултати от преброяване на населението в Царство България на 31 декемврий 1926 година, Книга I. София, Държавна печатница, 1931.

Общи резултати, 1934: Царство България – Главна дирекция на статистиката. Преброяване на населението на 31 декемврий 1934. Общи резултати. Книга I. Пол, месторождение, поданство, вероизповедание, говорим език, грамотност и образование. София, Държавна печатница, 1938.

Общи резултати, 1946: Народна република България – Главна дирекция на статистиката. Преброяване на населението на 31 декември 1946 г. Общи резултати. Население по възраст, семейно положение и вяра. Книга I. София, Държавна печатница, 1949.

Общи резултати, 1956, Книга I: Централно статистическо управление при Министерския съвет. Преброяване на населението на 1 декември 1956 год. Общи резултати по възраст и семейно положени, Книга I. София, Държавно издателство „Наука и изкуство“, 1956.

Общи резултати, 1956, Книга II: Централно статистическо управление при Министерския съвет. Преброяване на населението в Народна република България на 1.XII.1956 година. Общи резултати. Книга II (семейства, категории население, националност и равнище на образование). София, ДИ „Наука и изкуство“, 1960.

Резултати, 1900: Княжество България – Дирекция на статистиката. Резултати от преброяване на населението в Княжество България на 31 декемврий 1900 година, Книга I – XII. София, Държавна печатница, 1902.

Резултати, 1905: Царство България – Главна дирекция на статистиката. Резултати от преброяване на населението в Царство България на 31 декемврий 1905 година, Книга I – XII. София, Държавна печатница, 1911.

Резултати, 1910: Царство България – Главна дирекция на статистиката. Резултати от преброяване на населението в Царство България на 31 декемврий 1910 година по общини и населени места, Книга I – XII. София, Държавна печатница, 1915.

Резултати, 1920: Царство България – Главна дирекция на статистиката. Резултати от преброяване на населението в Царство България на 31 декемврий 1920 година по общини и населени места, Книга I – XV. София, Държавна печатница, 1928,-29,-30.

Резултати, 1946: Н Р България, Държавно управление за информация при Министерския съвет. Резултати от преброяване на населението на 31.XII.1946 г., Книга II. София, 1970.

Резултати, 1992: Република България. Национален статистически институт. Преброяване на населението и жилищния фонд към 4 декември 1992 година. Резултати от преброяването. Том I. Демографски характеристики. София, 1994.

Инструкции, 1992: Република България. Национален статистически институт. Преброяване на населението и жилищния фонд към 4 декември 1992 година. Инструкции за попълване на преброителните карти. София, 1992.

Население, 2001: Република България. Национален статистически институт. Преброяване на населението, жилищния фонд и земеделските стопанства през 2001. том 1, Население, книга 1, Демографски и социални характеристики на населението. София, 2004.

Население, 2011: Национален статистически институт. Преброяване на населението и жилищния фонд в Република България,. Население, 2011. http://censusresults.nsi.bg/

Статистически годишник, 1910 – 1937: Главна дирекция на статистиката. Статистически годишник на Царство България. Година I – 1909,…, XVI – 1924, Година XVIII – 1926,…, XXIX – 1937. София: Държавна печатница.

Благодарности

Авторът благодари на г-жа Антоанета Парушева и другите членове на екипа на библиотеката на Националния статистически институт за оказаната от тях неоценима помощ при работата му в библиотеката.

POMAKS ACCORDING TO THE BULGARIAN ETHNO-DEMOGRAPHIC STATISTICS

MIhail Ivanov

Summary

This study presents how Bulgarian ethno-demographic statistics has represented the identities of Bulgarian speaking Muslims (including Pomak identity) throughout its existence. A comparative analysis of the available data for this specific group is provided.

It is noted that official information about the Pomaks exists only in the publications of the censuses of 1900, 1905, 1910 and 1920 and partly in the 1926 census, although this population is observed (under the name of Bulgarian-Mahometans) also in the censuses of 1956, 1992, 2001 and possibly 1934. Thus, it becomes evident that Bulgarian official statistics ignores the existence of the Pomaks for a very long period – from the 1926 census until now.

The comparison of the data shows that, at the beginning of the 20th century

(until 1920), the group of the Bulgarian-speaking Muslims largely coincided with that of the Pomaks, especially in the districts and counties of Southern Bulgaria, where more than 90 % of both groups lived. However, at present, the group of the Bulgarian-speaking Muslims is split into several subgroups according to ethnic self-identification, the main of which are Pomaks, Bulgarians and Turks.

The article ends with a recommendation to consider the Pomaks separately and in an adequate manner at future censuses and to publicize officially the relevant data concerning them.

Key words: ethno-demography, censuses, identity, Bulgarian-speaking Muslims, Pomaks, Bulgarian-Mahometans

ПРИЛОЖЕНИЕ

Използвани в табл. 1. стари названия на окръжни и околийски центрове и техните съвременни съответствия (в скоби е дадена годината на последното преименуване).

Борисовград – Първомай (1945)
Горна Джумая – Благоевград (1950)
Даръ дере – Златоград (1934)
Дьовлен – Девин (1934)
Егри дере – Ардино (1934)
Ески Джумая – Търговище (1934)
Кеманлар – Исперих (1934)
Кара бунар – Средец (1934)
Кошу кавак – Крумовград (1934)
Къзъл Агач – Елхово (1934)
Мехомия – Разлог (1925)
Мъстанли – Момчилград (1934)
Неврокоп – Гоце Делчев (1951)
Новоселци – Елин Пелин (1950)
Орта кьой – Ивайловград (1934)
Осман Пазар – Омуртаг (1934)
Орхание – Ботевград (1934)
Пашмакли – Смолян (1934)
Св. Врач – Сандански (1949)
Станимака – Асеновград (1934)
Фердинанд – Монтана (1993)